

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

З ПРИВОДУ ЛИСТУВАННЯ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З ОТТОМАНСЬКОЮ ПОРТОЮ

Рік тому, обговорюючи коротко ювілейний збірник, присвячений проф. Я.Бідлові: “Z dějin východní Evropy a Slovanstva” (“Україна”, 1929, березень, с. 166 — 168), відложив я на пізніше те, що мав сказати з приводу вміщеної там статті проф. Я.Рипки*. Відкладав з місяця на місяць, і так пройшов цілий рік — тому що занадто багато того було, що треба було сказати з приводу сеї статті. Далі відкладати нікуди, і я хочу сказати тепер бодай децю з того, що хотілося сказати, тим більше, що стаття взагалі лишилася неприготованою в українській пресі*, та, здається, і в Союзі — а вона, безсумнівно, варта того.

Стаття проф. Яна Рипки, чеського орієнталіста-тюрколога, зветься: “З листування Високої Порти з Б[огданом] Хмельницьким”. Властиво, се дві статті: коротка чеська, уміщена між статтями, — “Z korespondence Vysoke Porty s Bohdanem Chmelnickym” (с. 346—350), і довша німецька, уміщена між резюме “Aus der Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bogdan Chmelnicki” (с. 482—498). З них чеська стаття — се попереднє резюме ширшої розвідки, даної в німецькій тексті, але й німецька розвідка — се тимчасове звітлення з розпочатої автором більшої праці. А саме — за порадою звісного німецького орієнталіста Георга Якоба зайнявся він обслідуванням інтересного турецького збірника університетської бібліотеки в Геттінгені, що містить чорновики або проекти офіціальних листів турецького уряду XVII в., і між ними — п’ять листів до Богдана Хмельницького з рр. 1650—1655, три листи до Дорошенка і різні листи до кримських ханів в укр[аїнських] справах. Децю з того вже було звісно, як не в оригіналах, то в сучасних перекладах, децю нове. В сих своїх статтях автор займається, власне, одним таким листом, досі незвісним, — від султана до Б.Хмельницького з 12 шабана 1060, себто 10 серпня 1650 року: подає його в оригіналі і в перекладі з коментарієм. Сам собою документ не можна сказати, щоб був дуже важний, се, властиво, проект листа — “копія височайшого листа, що має бути посланий від його цісарськ[ого] величества до теперішнього гетьмана козаків”, як перекладає його заголовок проф. Рипка. Правда, він уважає, що лист сеї дійсно був посланий, бо інакше се, мабуть, було б зазначено на сім проекті, як то бачимо при деяких інших проектах сеї збірки, але, кінець кінцем, все-таки певності нема. А коли він був посланий, то не певно, чи з тою таки датою, якою датований сеї проект. Сам проф. Рипка вважає дату 12 шабана сумнівною: думає, що в дійсності сього листа вислано раніше, а саме — що його принесло Хмельницькому те турецьке посольство, яке він приймав 30 липня 1650 року. Але подані ним аргументи мене не переконують; і коли сеї лист був посланий, то міг він піти і після посольства 30 липня. З матеріалу, зібраного в IX томі моєї

“Історії України-Руси”, видно, що між турецьким посольством, що мало аудієнцію у Хмельницького 30 липня, і тим, що привезло звісну султанську грамоту з ребіу-ль-еввель (поч[аток] березня 1651), було султанське посольство, записане в Чигирині під 16 листопада н[ового] с[тилю], що привезло султанські дарунки й інсигнії гетьманові (с. 131)*. Проект листа 12 шабана — змістом своїм аналогічний з пізнішою грамотою з ребіу-ль-еввель, міг бути використаний для сеї посилки. Але могла бути посилка і в межичасі, в серпні-жовтні, з листом, начеркненим 12 шабана.

Та, кінець кінцем, я зняв мову не для того, щоб висловити якісь спеціальні гадки саме про сеї документ, — я хотів би звернути увагу на децю загальніше.

Почну від того, що поскільки знаю, се перша стаття — перша орієнталістична студія з сфери історії української козаччини. Прошу хвилинку зістановитись і усвідомити собі сеї маленький факт. Українська історіографія — така стара і багата, з такою енергією і замилюванням культивована українським громадянством, в центрі її — історія козаччини як головна її сфера, що розроблялась особливо інтенсивно, — одержала першу орієнталістичну студію на тему українсько-турецьких зносин в р. 1928 з рук чеського орієнталіста.

Яке величезне значення мали політичні, культурні й економічні взаємовідносини України з Туреччиною і Кримом у сій добі, як сильно вони заважали на розвитку українського життя і культури! А тимчасом історикам українського політичного і культурного життя, історії, літератури і народної творчості приходиться збирати тільки випадком десь по дорозі лишені згадки і вказівки на факти, що мали значення в сій сфері. А коли до їх рук попадав жмут якого-небудь домашнього матеріалу — чи документального, чи літературного, — вони безрадно стоять перед ним, не вмючи належно зв'язати з історичними чи літературними фактами турецького життя. Скажім — історія Криму; її курси — Гаммера, Говорта, Смирнова* — написані без ув'язки з історією України і Польщі, та навіть і з Московщиною не дуже. Старі турецькі хроніки зістаються неприступними для людей, незнайомих з турецькою мовою. Навпаки, орієнталісти, надібуючи на який-небудь документ з відносин турецько-польських чи українських, часто не вмюють його відповідно освітити за недостатчею спеціальних праць, які б ними ближче займались.

Проф. Рипка, дослідник, без сумніву, солідний і совісний, старанно познайомився з новішою українською літературою, вказаною йому радником нашого повпредставництва в Празі Н.М.Калюжним*, і не його вина, що в ній він не знайшов всього йому потрібного, — як і не вина українських істориків, що вони, не маючи за плечима праць українських тюркологів, не могли озброїти чеського тюрколога потрібними йому відомостями. Проф. Рипка мусив, кінець кінцем, взяти за вихідну базу статтю Костомарова про зносини Хмельницького з Портою*, писану 50 літ тому, — і то скорше як

політичний памфлет, а не історична розвідка. Султанський лист 1655 р. до гетьмана, що впав у руку нашому історикові (чи був показаний ким-небудь з архівістів кол[ишнього] архіву загр[аничних] справ), піддав йому ідею освітити зрадливу політику Хмельницького, а може, й саму сю ідею піддали йому в більш або менш імперативній формі ті, що звернули його увагу на сього листа. Ухопившись за неї, він не подбав про те, щоб науково обставити сі факти, і тому я й кажу, що се скорше історично-політичний памфлет, ніж наукова студія. На чолі статті лишилася безкритична посилка на договір про навігацію і торгівлю на Чорнім морі як найстарший факт в історії зносин Богдана з Портою. Друкуючи султанського листа з ребіу-ль-еввель 1061 р., Костомаров не показав докладно, звідки взяв його і інші царгородські листи сеї посилки. Пішовши за фальшивою датою старого польського перекладу, позначив сей султанський лист груднем 1650 р., замість кінця лютого — початку березня 1651 р. Наслідком того сей султанський лист відірвався у нього від решти листування з Царгорода сею посилкою і т. д. Проф. Рипка, опираючись на сій праці, тільки почасті міг виправити сі помилки і прогалини своїми засобами, і в значній мірі зіставсь під впливами сих недоглядів. Він на початку своєї розвідки (с. 482) повторює отсю тезу Костомарова, що текст українсько-турецького договору, виданий в “Собр[ани] госуд[арственных] грамот и договоров”, [т.] III (с. 444)*, являється найдавнішим слідом дипломатичних зносин Богдана з Портою, хоча сей документ, податований редакторами “Собрания” в більш обережній формі “около 1649 года”, по-перше — являється тільки проектом, як виразно зазначено в його оригінальнім заголовку, по-друге — належить в дійсності до часів по смерті Богдана (стоїть у зв’язку з проектами балтицько-чорноморського торговельного шляху, що були, здається, найбільше ділом Ю.Немирича). Не звернув уваги на інтересну записку, датовану 1649 р., про Богданові інтриги на царгородським дворі, опубліковану (властиво, переповіджену) Кубалею в його монографії про Ю.Оссолінського* і принотовану тажож у мене (ч. III тому VIII, с. 130)*. Далі — на звістку про посольство, вислане від Хмельницького до Царгорода восени 1649 р. (там же, с. 239–240; “Акты, [относящиеся к истории] Ю[жной] и [Западной] Р[оссии]”, [т.] VIII, с. 316)*. Як Костомаров не вказав, що лист з ребіу-ль-еввель був надрукований в “Памятниках Киевск[ой] комиссии”*, так се зісталось секретом і для проф. Рипки, і т. д.

Незнання сеї останньої публікації в орієнталістичних кругах взагалі являється курйозною, а в ґрунті речі дуже сумною ілюстрацією сього прикрого, я б позволив собі навіть сказати — трагічного розриву між українською історіографічною роботою і орієнталістикою в сфері зв’язків України з турецько-татарським світом — таких інтересних для одної і для другої. Я тому спинюсь в кількох словах над нею.

В 1852 році, в III т. “Памятников Киевск[ой] арх[еографической] комиссии” з’явився згаданий султанський лист до гетьмана місяця ребіу-ль-

еввеля 1061 р., котрим султан повідомляв гетьмана, що його бажання стати васалом Високої Порти прийняте до відома, і буде виготовлений формальний акт у сій справі, котрим нормуватимуться відносини України і турецького уряду, а тимчасом султан запевняє йому свою ласку і поміч. Комісія одержала сього листа від тодішнього директора московського архіву міністерства загран[ичних] справ М.А.Оболенського, що, будши членом Комісії, робив для неї вибірки українського матеріалу в своїм архіві. Оригінал грамоти був посланий віденському орієнталістові Гаммерові фон-Пургшталь, і під його наглядом зроблено було у Відні літографічне факсиміле сього листа в натуральній великості; він же зладив французький переклад його, і все се разом з старим польським перекладом, спорядженим в 1789 р. старшим перекладником польської державної канцелярії, було випущене Київською комісією в III т. її “Пам’ятників”; але невважаючи на те, що такий корифей тюркології, як Гаммер, брав безпосередню участь у сім виданні, воно зісталось цілком невідомим в орієнталістичній літературі. Смирнов у згаданій історії Криму (1887) пояснює, що йому припадком довелось побачити се факсиміле, налітографоване “где-то и кем-то” (с. 550), і він скористався тільки сим окремих аркушем для своєї праці, а видання в “Памятниках” 1852 р. і нове (без факсиміле) 1898 р.* лишилось невідомим і йому, і новішому берлінському тюркологові Бабінгерові*, що, складаючи каталог турецьких грамот, виданих у факсиміле, грамоту 1060 знав теж тільки зі слів Смирнова¹, і нарешті тепер Рипці — що йде за Бабінгером і Смирновим, не підозріваючи київського видання.

От яка ілюстрація глибокого розриву між україністикою і орієнталістикою на ґрунті українсько-турецьких відносин!

Доки україністика зоставалася річчю приватної ініціативи, се могло вважатися фактом прикрим, але, кінець кінцем, ледве чи можливим для направи. Коли ж вона опинилась під протекторатом держави, мусили піднятися енергійні голоси за усунення такої аномалії — за утворення кадрів україністів-тюркологів, між іншим і істориків, щоб зробити кінець такому розривові і спільними силами організувати дослідження українсько-турецьких взаємин. Заснована з поч[атку] 1926 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС)* енергійно взялася до сеї справи. При кінці 1928 р. вона організувала наукову експедицію до Туреччини, яка привела до конвенції у справі розроблення турецьких архівів спільними силами, турецькими і українськими. Організувала курси східних мов, у тім і турецької. Поставила на чергу справу наукового дослідження українсько-турецьких взаємин XVII в.: в її органі “Східний світ” один із небагатьох поки що наших молодих істориків, що приступили до вивчення турецької мови і палеографії, В.В.Дубровський виступив з рядом цілком уґрунтованих постулатів (“Про вивчення взаємин України та Туреччини у другій половині

¹ Franz Babinger. Ein Dutzend osmanischer Urkunden in Wiedergaben, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Hrsg. von [F.]Kraelitz u[nd] [P.]Wittek, Wien, 1922.

XVII ст.”, “Сх[ідний] світ”, 1928, № 5)*. Але минає з того всього вже другий рік, а справа не далеко посунулася від побажань і планів до їх реалізації! Ні Харківський інститут сходознавства*, ні Київська академічна комісія тюркологічна* не мають досі засобів організувати наукову роботу в напрямі систематичного вивчення турецьких джерел і дослідження українсько-турецько-татарських відносин у минулому. Зрозуміло, що перші кроки української тюркології були орієнтовані на практичні завдання моменту, але час би вже перейти до підведення під них твердих історичних підстав і виконання тих наукових завдань, які лежать на Укр[аїнській] Рад[янській] Республіці. На черзі стоїть відновлення колишнього Константинопольського “Русского археологического института”* як відповідального осередка візантології і тюркології. Укр[аїнська] Рад[янська] Республіка повинна взяти визначну участь в його реконструкції й організації на нових підставах, а в зв’язку з сим мусить бути організована й тюркологічна праця і в українських наукових центрах. Сього чекають від Укр[аїнської] Рад[янської] Республіки і наукові круги цілого Радянського Союзу, а ще жадібніше виглядають українські наукові робітники — на Рад[янській] Україні і поза нею суцільно.

P.S. Стаття ся вже йшла до друку, коли я отримав від проф. Рипки відбитку його другої статті (з червня 1930)* — в справі листа з ребіу-льєвель, навівану вже IX томом моєї “Історії України”. Не затримуючи друку нинішньої моєї замітки, я повернуся до нової статті проф. Рипки в одній з ближчих книжок “України”.

Див. статті М.Грушевського у цьому томі: “Велике діло” (с. 356–364) та “Три академії” (с. 399–412).

З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою

Перша публікація: Україна. — 1930. — Кн. Липень—Серпень. — С. 3–7. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з авторськими правками чорнилом та гранки статті зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17183. — 7+2 арк.). Підпис на початку статті: Михайло Грушевський. На арк. 1 вгорі посередині позначка “Укр. 1924”. Гранки — з численними редакційними правками. Титул гранок — “2273 Україна — 6 кусок — РОГАЧ”.

Подається за періодруком.

с. 418 Рік тому, обговорюючи коротко ювілейний збірник, присвячений проф. Я.Бідлові: “Z dějin východní Evropy a Slovanstva” (“Україна”, 1929, березень, с. 166–168), відложив я на пізніше те, що мав сказати з приводу вміщеної там статті проф. Я.Рипки — йдеться про рецензію М.Грушевського на книгу: *Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám.* — V Praze: Anna Bečková, 1928, що була надрукована у журналі “Україна” у числі за березень-квітень 1929 р. У рецензії М.Грушевський коротко описує вміщені до збірника статті і, зокрема, вказує на статтю Яна Рипки “З листування Високої Порти з Богданом Хмельницьким” (“Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým”). Вона, як відзначив вчений, мала “особливий інтерес” і до неї М.Грушевський “хотів би повернутися іншим разом” (Див.: Україна. — 1929. — Кн. Березень-квітень. — С. 167).

...стаття взагалі лишилася неприготованою в українській пресі... — на статтю Я.Рипки 1928 р. був підготовлений відгук Є.Загоровського, але він залишився неопублікованим. Див.: *Загоровский Е.А.* Новые данные об украинско-турецких отношениях при Богдане Хмельницком // ІР НБУВ. — Ф. Х. — Од. зб. 22868.

с. 418–419 З матеріалу, зібраного в ІХ томі моєї “Історії України-Руси”, видно, що... було султанське посольство, записане в Чигирині під 16 листопада н[о-вого] с[т]тлю, що привезло султанські дарунки й інсигнії гетьманові (с. 131) — див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. ІХ. — Перша половина: Хмельниччини роки 1650–1653. — К.: Держвидав України, 1928. — С. 131.

с. 419 ...історія Криму; її курси — Гаммера, Говорта, Смирнова... — йдеться про праці: *Hammer-Purgstall J.* von. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft. — Wien, 1856 — 258 s.; *Howorth H.H.* History of the Mongols from the 9th to the 19th Century. Part II: The So-Called Tartars of Russia and Central Asia. Division 1: Qubilai Qan. — London, 1880; *Смирнов В.Д.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. — СПб.: Университетская типография, 1887. — 824 с.; *Його ж.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII столетии до присоединения его к России. — Одесса: Типография А.Шульце, 1889. — 252 с.

...вказаною йому радником нашого повпредставництва в Празі Н.М.Калюжним... — Н.М.Калюжний (1886–1937) з 1920 р. працював у різних дипломатичних місцях УСРР та СРСР у Польщі, Німеччині, Австрії, Чехословаччині. У 1926–1929 рр. він був радником Повноважного представництва СРСР у Чехословаччині. Про допомогу Н.Калюжного вказав у статті сам Я.Рипка. Див.: *Рупка J.* Z korespondence Vysoké Porty s Bohdanem Chmelnickým // *Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám.* — S. 498.

...*статтю Костомарова про зносини Хмельницького в Портою...* — див.: Костомаров Н. Богдан Хмельницький — данник Оттоманської Порты // Вестник Европы. — 1878. — Т. VI. — Декабрь. — С. 806–817. Передруковано: Костомаров Н. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования: В 8 кн., 21 т. — Кн. 5. — Т. XIV. — СПб., 1904. — С. 603–613.

с. 420 ...*текст українсько-турецького договору, виданий в “Собр[анин] госуд[арственных] грамот и договоров”, [т.] III (с. 444)...* — див.: Договір (в списку), заключений турецьким султаном з Войском Запорозьким і народом руским, касательно торгівлі на Чорному морі. Около 1649 года // Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной Коллегии иностранных дел. — Ч. 3. — М.: В типографии Селивановского, 1822. — С. 444–449.

...*Кубалею в його монографії про Ю.Оссолінського...* — йдеться про книгу: Kubala L. Jerzy Ossoliński. — Т. 1–2. — Lwów, 1884; друге видання: Kubala L. Jerzy Ossoliński. — Warszawa, 1924.

...*принотовану тажож у мене (ч. III тому VIII, с. 130).* — Див. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VIII. — Ч. III: Хмельниччина в розцвіті (1648–1650). — 2-ге вид. — К.; Відень, 1922. — С. 130.

...*“Акты, [относящиеся к истории] Ю[жной и] З[ападной] Р[оссии]”, [т.] VIII, с. 316)...* — див.: Прибавления. № 32. — 1649, октябрь — декабрь. Статейный список Григория Неронова и подъячего Григория Богданова, посланных из Москвы к гетману Богдану Хмельницкому // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. VIII. 1668–1669, 1648–1657. — СПб.: Типография В.В.Платца, 1875. — С. 303–318.

...*лист з ребіу-ль-еввель був надрукований в “Памятниках Киевск[ой] комиссий”...* — див.: Грамота султана турецького, Мохаммеда IV, Богдану Хмельницкому і всьому войску Запорозькому. В декабрь 1650. 1. Французский перевод Гаммера фон-Пургшталя. 2. Польский перевод той же грамоты, исправленный главным королевским переводчиком восточных языков, Антонием Круттою // Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — Т. 3. — К.: В Университетской типографии, 1852. — С. 436–440. Літографія з оригіналу цього документа турецькою мовою була долучена до тому окремою вклейкою.

с. 421 ...*і нове (без факсиміле) 1898 р.* — у 1898 р. був перевиданий доповнених 3-й том “Памятников”. Див.: Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. — 2-е изд., доп. — Т. 3. — К.: Типография Императорского университета св. Владимира Н.Т.Корчак-Новицкого, 1898. — XVII, 601 с.

...*лишилось невідомим і... новішому берлінському тюркологіві Бабінгеріві...* — М.Грушевський посилається на статтю: Babinger F. Ein Dutzend osmanischer Urkunden in Wiedergaben // Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte. — Band I. — Wien, 1921/1922.

Заснована з поч[атку] 1926 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС)... — Установчі збори Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) відбулись у столиці УСРР Харкові 10 січня 1926 р. Асоціація об'єднувала близько 200 науковців, мала дві філії — у Києві та Одесі, видавала наукову сходознавчу літературу, в тому числі журнал “Східний світ” (усього у 1927–1931 рр. було опубліковано 17 чисел, останні числа у 1930–1931 рр. вийшли під назвою “Червоний схід”), та провела два сходознавчі з'їзди у Харкові (у 1927 і 1929 рр.). У 1930 р. ВУНАС була реорганізована в Асоціацію марксистів-сходознавців, проте остання невдовзі припинила існування.

Детальніше про ВУНАС та інші сходознавчі інституції УСРР див.: Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні (радянський період). — К.: Критика, 2007. — 291 с.

с. 421–422 ...*В.В.Дубровський* ... (“Про вивчення взаємин України та Туреччини у другій половині XVII ст.”, “Сх[ідний] світ”, 1928, № 5) — упорядником виправлено рік видання (у першодруку було зазначено 1929 р.).

с. 422 ...*Харківський інститут сходознавства*... — Український науково-дослідний інститут сходознавства (з вересня 1931 р. — Український науково-дослідний інститут Близького Сходу) — науково-дослідна та навчальна установа в системі Наркомату освіти УСРР, а з 1932 р. — в системі Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських установ (ВУАМЛІН), діяв у Харкові у 1930–1933 рр.

...*Київська академічна комісія тюркологічна*... — Тюркологічна комісія як окрема структурна установа у складі ВУАН була створена згідно з постановою президії ВУАН 1 грудня 1929 р. Хоча у штаті Тюркологічної комісії був лише один науковий співробітник, що не дозволяло розгорнути повноцінну наукову роботу, ця інституція здійснила два значні видання — “Тюрки, їхні мови та літератури. I. Тюркські мови. Вип. 2” (“Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН”, № 105) та “Студії з Криму” (“Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН”, № 89). В обох випадках у грифі видань присутня вказівка “Тюркологічна комісія № 2” для уникнення плутанини з Комісією для вивчення україно-турецьких історичних взаємин, що діяла у складі ВУНАС. Академічна Тюркологічна комісія була розформована під час структурної реформи ВУАН на початку 1930-х рр.

...*колишнього Константинопольського “Русского археологического института”*... — Російський археологічний інститут у Константинополі (РАІК) був урочисто відкритий 26 лютого 1895 р. після затвердження у 1894 р. російським імператором Олександром III Статуту Інституту та його штату. Діяльність РАІК була припинена у грудні 1914 р. у зв’язку з початком Першої світової війни, коли турецький уряд конфіскував невезене майно Інституту та його музею. У 1920 рр. Інститут був офіційно закритий.

...*отримав від проф. Рипки відбитку його другої статті (з червня 1930)*... — йдеться про статтю: *Rypka J. Weitere Beitrage zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel' nyc' kuj // Archiv Orientalni. — Prague, 1930. — Vol. 2. — S. 262–283.* На цю статтю М.Грушевським була підготовлена рецензійна замітка, проте надрукована за життя вченого вона не була. Див.: Рецензія М.С.Грушевського для часопису “Україна” на публікацію Я.Рипки документів з історії українсько-турецьких відносин. *Weitere Beitrage zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel' nyc' kuj, von J.Rypka (Archiv Orientalni — Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Prague, vol. II, № 2, June 1930, s. 262–283) // Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. — К.: Інститут української археографії, 1993. — С. 314–316.*

Детальніше про згадані М.Грушевським документи та статті Я.Рипки див.: *Федорук Я.* Невідома стаття Івана Крип’якевича про українсько-турецькі взаємини 1648–1657 років. Коментарі [до статті І.Крип’якевича “Турецкая политика Богдана Хмельницкого”] // Український археографічний щорічник. — К., 2006. — Вип. 10/11. — С. 187.

Незвісний епізод з життя Дорошенка

Перша публікація: Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Т. С: Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського. Ч. II: Праці історичні. — Львів, 1930. — С. 273–241. Підпис на початку статті: *Михайло Грушевський (Київ)*. Дата не зазначена.

Подається за першодруком.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV—XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654—1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулиминє військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Грушевський М.С.**
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

**УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)**

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)